

Zbyszko Chojnicki, Teresa Czyż (Poznań)

## NOWA ORGANIZACJA TERYTORIALNA POLSKI I UKŁAD REGIONALNY

POLAND'S NEW TERRITORIAL ORGANISATION AND REGIONAL PATTERN

**Streszczenie.** Artykuł zawiera omówienie problematyki reformy organizacji terytorialnej kraju, głównie jej modelu w zakresie podziału funkcji administracji publicznej oraz przedstawia charakterystykę województw jako regionów w aspekcie ich własności strukturalnych. Badanie regionalnego charakteru województw w syntetycznym ujęciu wykazuje ich podział na dwie grupy ze względu na stopień wykształcenia wymiarów regionalnych.

### WSTĘP

Organizacja terytorialna kraju jest hierarchiczną strukturą przestrzenną jednostek administracyjnych różnych szczebli wyposażonych prawnie w określone kompetencje i funkcje w zakresie działalności publicznej. Reforma tej organizacji w Polsce, ukończona w 1998 r., wprowadziła nowy jej model o charakterze trójszczeblowym (gmina, powiat, województwo), realizujący zasady decentralizacji i samorządności terytorialnej oraz nowy podział terytorialny kraju, głównie na szczeblu wojewódzkim. Przywrócono powiaty jako jednostki samorządowe (oprócz gmin), a województwa przekształcono w duże rządowo-samorządowe jednostki administracji publicznej. Rola województw nie ogranicza się jednak do funkcji administracyjnych. Pełnią one szereg istotnych funkcji ekonomicznych, kulturowych i politycznych jako podsystemy terytorialne kraju o charakterze regionalnym.

Podział terytorialny kraju na województwa nie odpowiada jednoznacznie istniejącej strukturze regionalnej kraju, gdyż nie da się sformułować jednolitych zasad tego podziału, łączących kryteria administracyjne, zawarte w modelu nowej organizacji terytorialnej, z rzeczywistym stanem zróżnicowania przestrzennego kraju i ukształtowania się jego struktury regionalnej.

Nasuwa to problem relacji zachodzących między podziałem na województwa a układem regionalnym kraju. Chodzi o odpowiedź na pytanie w jakim stopniu nowy podział wojewódzki nawiązuje do specyficznych właściwości struktury regionalnej kraju i czy wszystkie województwa posiadają w pełni wykształcone cechy regionów terytorialnych.

Artykuł składa się z dwóch części. Pierwsza część zawiera omówienie problematyki reformy organizacji terytorialnej kraju, głównie jej modelu w zakresie podziału funkcji administracji publicznej. Druga część przedstawia charakterystykę województw jako regionów w aspekcie ich własności strukturalnych.

#### REFORMA ORGANIZACJI TERYTORIALNEJ KRAJU

Reforma organizacji terytorialnej kraju stała się niezbędnym składnikiem przemian i ukształtowania państwa demokratycznego. Stanowiła końcowe ogniwo przebudowy administracji publicznej realizującej program decentralizacji funkcji administracji rządowej i rozwoju samorządu terytorialnego. Głównym elementem tej reformy było opracowanie modelu nowej trójszczeblowej organizacji terytorialnej (województwo, powiat, gmina) w miejsce dwuszczeblowej (województwo, gmina) i przeprowadzenie nowego podziału terytorialnego. Szczególnie znaczenie miało ujęcie województwa jako regionu administracyjnego stanowiącego jednostkę terytorialną najwyższego szczebla o charakterze rządowo-samorządowym. Na gruncie nowego ujęcia charakteru i wielkości województwa powstał nowy układ regionalny umożliwiający na szczeblu regionalnym nie tylko zwiększenie sprawności funkcjonowania państwa poprzez decentralizację, lecz także przez upodmiotowienie szczebla regionalnego i wyposażenie w środki pozwalające prowadzić politykę regionalną, zwłaszcza w zakresie rozwoju gospodarczego.

Nie wdając się w omawianie całej złożonej problematyki reformy organizacji terytorialnej ograniczymy się do przedstawienia uwag dotyczących: 1) stanu wyjściowego i sporu o charakter reformy, 2) modelu nowej organizacji terytorialnej kraju, 3) nowego podziału terytorialnego kraju i trudności jego wprowadzenia.

**Stan wyjściowy i spór o charakter reformy.** Podział terytorialny kraju, jaki występował u progu przemian w 1989 r. był ustalony w wyniku wcześniejszej reformy przeprowadzonej w latach 1973–1975. W miejsce podziału trójszczeblowego, będącego dziedzictwem okresu przedwojennego, złożonego z 17 województw (+ 5 miast wydzielonych o statusie województwa), 314 powiatów i 78 miast na prawach powiatu i 4315 gromad wprowadzono podział dwuszczeblowy złożony z 49 województw i 2365 gmin.

Podział ten był poddawany ostrej krytyce, która dotyczyła przede wszystkim radykalnej zmiany układu wojewódzkiego oraz likwidacji i podzielenia

powiatów. Zmiana liczby i wielkości województw doprowadziła do utworzenia całkowicie nowego układu zrywającego z jego historyczną ciągłością, osłabienia roli wielkich ośrodków miejskich i rozerwania niektórych układów ciążen. Wymagała też znacznych nakładów inwestycyjnych na rozbudowę nowych ośrodków wojewódzkich. Wystąpiło też przekonanie, że powiększenie liczby województw i zmniejszenie ich wielkości i potencjału miało osłabić pozycję polityczną pierwszych sekretarzy partii komunistycznej, którzy mieli zbyt wielką władzę. Likwidacja powiatów – jednostek również mających historyczną tradycję – osłabiła i zahamowała rozwój miast będących ośrodkami powiatowymi i zmniejszyła dostępność ludności do tych usług administracyjnych i innych, które zostały przeniesione do ośrodków miejskich, stanowiących stolice województw.

W tym stanie rzeczy rozpoczęcie w 1989 r. transformacji systemowej z jej programem całościowej przebudowy administracji publicznej na zasadach decentralizacji i rozwoju samorządu terytorialnego uaktualniło potrzebę nowej reformy organizacji terytorialnej kraju.

W toku dyskusji dotyczącej przeprowadzenia reformy podziału terytorialnego kraju, jaka toczyła się od 1989 r., ujawniły się dwa stanowiska: jedno broniące dotychczasowego podziału dwuszczeblowego (województwa, gminy) i proponujące jedynie dokonanie pewnych korekt w nim; drugie postulujące wprowadzenie zasadniczych zmian polegających na stworzeniu podziału trójszczeblowego (województwa, powiaty, gminy) i przebudowy dotychczasowego ustroju administracji. Strona zachowawcza głosiła, że zmiana podziału terytorialnego, a zwłaszcza radykalne zmniejszenie liczby województw spowoduje negatywne konsekwencje społeczne i gospodarcze. Twierdzono m.in., że w ramach podziału kraju na 49 województw, który wprowadzono w 1975 r., wzmoćniła się rola miast stanowiących stolice nowych województw, oraz że odebranie im tych funkcji zakłóci procesy krystalizacji i integracji jednostek regionalnych powstałych wokół tych ośrodków, zwiększy procesy polaryzacji i osłabi ich rozwój gospodarczy. Strona reformatorska argumentowała natomiast, że zmianom systemowym powinny towarzyszyć zmiany organizacji terytorialnej kraju dostosowane do reformy administracji publicznej, a zwłaszcza decentralizacji i podziału na administrację rządową i samorządową.

**Model nowej organizacji terytorialnej kraju.** Uchwalenie trójszczeblowej organizacji terytorialnej (ustawą parlamentu w 1998 r.) i wprowadzenie jej od początku 1999 r. zakończyło spór o kształt podziału terytorialnego. Podstawowymi jednostkami tego podziału są: gminy, powiaty i województwa. Ich charakter, funkcje i zadania przedstawiają się następująco [por. *Ustrój samorządu...* 1998, s. 16 i dalsze].

Gminy stanowią lokalne wspólnoty samorządowe wyznaczone terytorialnie, będące najniższymi szczeblami organizacji i podziału terytorialnego kraju. W zasadzie ich charakter i zadania nie uległy zmianie. Realizują zadania pub-

liczne o znaczeniu lokalnym w imieniu własnym, ale pod kontrolą państwa. Zadania własne obejmują sprawy dotyczące: 1) infrastruktury technicznej (drogi gminne, wodociągi i kanalizacja, odpady, zaopatrzenie w energię), 2) infrastruktury społecznej (oświaty w zakresie szkół podstawowych, ochrony zdrowia i opieki społecznej), 3) porządku i bezpieczeństwa publicznego (w tym ochrony przeciwpożarowej), 4) ładu przestrzennego, gospodarki terenami i ochrony środowiska. Powołują na drodze wyborów swoje organy władzy lokalnej uprawnione do realizacji tych zadań. Władze gminy tworzą rada i zarząd gminy, na którego czele stoi wójt, burmistrz lub prezydent. Gminy prowadzą samodzielnie gospodarkę finansową, na podstawie budżetu odrębnego od państwa. Ich dochody pochodzą z podatków lokalnych, udziału w podatku dochodowym od osób fizycznych (27,6%) i od osób prawnych (5%), subwencji ogólnej z budżetu państwa oraz z działalności gospodarczej. Posiadają osobowość prawną i mogą prowadzić działalność gospodarczą. Mogą też tworzyć związki komunalne między gminami celem wykonania wspólnych zadań publicznych np. w zakresie komunikacji oraz stowarzyszenia o charakterze regionalnym i ogólnokrajowym.

Powiaty stanowią również lokalne wspólnoty samorządowe, chociaż o innych zadaniach niż gminy. Są nowo utworzonymi jednostkami, których zadania powstały z decentralizacji zadań publicznych administracji rządowej, częściowo należących do urzędów wojewódzkich, oraz z likwidacji rejonowych urzędów administracji rządowej i administracji specjalnych. W stosunku do gmin, które pełnią podstawowe funkcje lokalne, powiaty wykonują funkcje uzupełniające, nie są natomiast jednostkami nadrzędnymi w stosunku do nich. Do zadań powiatów należą następujące sprawy: 1) infrastruktura techniczna ponadpodstawowa (ponadgminne drogi publiczne i transport publiczny), 2) infrastruktura społeczna ponadpodstawowa (edukacja publiczna, szpitale), 3) porządek publiczny i bezpieczeństwo (ochrona przeciwpożarowa, przeciwpowodziowa i nadzór budowlany), 4) ochrona środowiska, gospodarka wodna i gospodarka nieruchomościami, 5) działalność organizatorska (bezrobocie, aktywizacja lokalnego rynku pracy, ochrona praw konsumenta i osób niepełnosprawnych). Organy powiatów powoływane na drodze wyborów są również złożone jak w gminie, gdyż oprócz rady i zarządu występuje urząd starosty. Powiaty posiadają również osobowość prawną, mogą prowadzić działalność gospodarczą, ale wyłącznie o charakterze działalności użyteczności publicznej. Dochody powiatów stanowią udziały w podatkach dochodowych od osób fizycznych (1%) oraz subwencje i dotacje celowe.

Województwa zostały przekształcone w duże jednostki o charakterze rządowo-samorządowym. Pełnią podwójną rolę: jednostek terytorialnych administracji rządowej i jednostek samorządu terytorialnego. Powstał więc w województwach podwójny układ administracji publicznej: rządowy i samorządowy.

Administracja rządowa w województwach dzieli się na administrację zespoloną i niezespoloną. Zwierzchnikiem i koordynatorem administracji zespolonej jest wojewoda, który jako przedstawiciel rządu odpowiada za wykonywanie polityki rządu na obszarze województwa. Jego głównym zadaniem jest dostosowanie polityki rządu do regionalnych potrzeb i warunków oraz kontrola i koordynacja działalności urzędów tej administracji, ale także nadzór nad legalnością działań samorządu. Administracja niezespolona obejmuje te urzędy, które są niezależne od wojewody i bezpośrednio podporządkowane rządowi. Jest to administracja skarbowa, wojskowa, górnicza, miernicza, wodna, celna, morska, straży granicznej.

Administracja samorządowa jest reprezentantem wspólnoty samorządowej jaką tworzą mieszkańcy województwa, posiadającej własną osobowość prawną. Samorząd województwa ma podobną sytuację jak gminy i powiatu, ale inne zadania. Są one związane z regionalnym charakterem województwa w znaczeniu prawno-ustrojowym i terytorialno-strukturalnym, co podkreśla ustawodawca nazywając je „regionalną wspólnotą samorządową”. Zadania te koncentrują się wokół trzech głównych funkcji o znaczeniu regionalnym: 1) kształtowania i utrzymania ładu przestrzennego, 2) pobudzania aktywności gospodarczej oraz 3) zachowania dziedzictwa kulturowego [*Ustrój samorządu...* 1998, s. 36]. Tak więc działalność władz samorządowych głównie dotyczy problematyki rozwoju społeczno-gospodarczego regionu, którym jest województwo i przejawia się przez opracowanie zarówno strategii jak i konkretnych kierunków rozwoju w interesie jego mieszkańców. Tak określone zadania wyznaczają kompetencje i zakres uprawnień władz samorządowych województwa – wybieralnego w głosowaniu powszechnym sejmiku i marszałka, który organizuje pracę zarządu województwa. Gospodarka finansowa województwa ma podobny charakter jak gminy i powiatu i opiera się na budżecie pochodzącym z udziału w podatkach dochodowych od osób fizycznych (1,5%) i od osób prawnych (0,5%), subwencji ogólnej z budżetu państwa oraz dochodach z majątku własnego.

Nowy podział terytorialny kraju i trudności w jego przeprowadzeniu. Nowy model organizacji terytorialnej administracji publicznej stał się podstawą podziału terytorialnego kraju. Podział terytorialny nie jest jednak jednoznacznie wyznaczony przez model organizacji administracji publicznej. Podziały terytorialne, zwłaszcza dotyczące województw, są wypadkową z jednej strony realizacji zasad funkcjonalnych budowy sprawnej administracji, a z drugiej – rozpoznania struktury przestrzennej społeczeństwa i gospodarki, w tym głównie ukształtowania się sieci osadniczej oraz powiązań społecznych i gospodarczych. Stąd podział terytorialny wymagał uwzględnienia specyficznych właściwości i prawidłowości struktur przestrzennych i regionalnych.

Podział terytorialny kraju, a przede wszystkim podział na województwa, stał się przedmiotem licznych sporów, a także postulatów i protestów społeczności lokalnych i regionalnych. Dotyczyło to ustalenia sieci powiatów i przyna-

leżności do nich gmin oraz sieci województw. Nie sposób jest przedstawić zasady i ścieżki dojścia do mapy podziału. Podział terytorialny nie jest tylko przedsięwzięciem intelektualnym, lecz także społeczno-politycznym, nie dającym się w znacznym stopniu zrationalizować, gdyż w grę wchodzi tu różne „interesy” społeczne, gospodarcze i polityczne społeczności i partii politycznych. Stąd też towarzyszyły mu nie tylko spory, ale aktywne działania i protesty.

Mapa gmin uległa najmniejszym zmianom i stanowi najbardziej stabilny układ podziału terytorialnego kraju, liczący 2489 jednostek w 1999 r., które dzielą się na miejskie (318), miejsko-wiejskie (567) i wiejskie (1604).

Mapa powiatów również została zrekonstruowana z dawnej (tj. sprzed 1975 r.) siatki powiatów, poza kilkunastoma wyjątkami i liczy 373 powiaty (w tym 65 miast na prawach powiatu). Układ ten był budowany „od dołu”, a więc przez łączenie gmin, przy uwzględnieniu opinii społeczności lokalnych, tj. mieszkańców gmin i miast, co do przynależności do określonych powiatów. Wielkość i zasięg przestrzenny powiatów zależał jednak od: 1) powiązań gmin ze ośrodkami powiatowymi oraz dostępnością do instytucji usług publicznych — sądów, prokuratury, urzędów skarbowych, komend policji itp., 2) kształtowania potencjału gospodarczego, a zwłaszcza warunków i możliwości rozwoju gospodarczego, oraz 3) specyfiki łączenia, zwłaszcza na obszarach przygranicznych. Przywrócenie powiatu jako szczebla pośredniego między gminą a województwem uwarunkowało powstanie dużych województw; nie dało się ich zresztą zastąpić dobrowolnymi związkami gmin.

Mapa województw uległa zasadniczej zmianie. Zamiast 49 utworzono 16 województw stanowiących duże jednostki o charakterze regionów administracyjnych (ryc. 1). Nowa mapa województw powstała w oparciu o ustaloną siatkę powiatów. Jest to w dużej części powrót do ukształtowanego historycznie układu sprzed reformy z 1975 r.

Tworzeniu nowego podziału wojewódzkiego towarzyszyły gwałtowne nieraz spory i protesty ze strony społeczności województw, które miały być wcielone lub podzielone. Ujawniły się zwłaszcza silne grupy nacisku prezentujące interesy urzędników i polityków z likwidowanych ośrodków wojewódzkich. Spory te były bardziej wynikiem gry sił politycznych, aniżeli koncepcji i rzeczowych argumentów.

Porównanie układu nowych 16 województw z układem starych 49 województw prowadzi do następujących ustaleń. Tylko dwa nowe województwa: opolskie i świętokrzyskie (dawna nazwa: kieleckie) odpowiadają pojedynczym starym województwom, jednak w zmienionych granicach. W skład większości nowych województw wchodzi w całości lub w dużych fragmentach od 2–6 starych województw. Tak więc granice nowych województw nie pokrywają się z granicami starych województw wchodzących w ich skład.

Stare województwa wcielone do nowego województwa tworzą jego rdzeń zawierający stolicę województwa lub jego sferę peryferyjną. W nowym układzie



Ryc. 1. Układ 16 województw w porównaniu z podziałem na 49 województw.

Fig. 1. The pattern of 16 voivodeships in relation to the former division into 49 voivodeships.

wojewódzkim 33 miasta utraciły status miast wojewódzkich i z wyjątkiem trzech miast (Sieradza, Ciechanowa, Piły) zostały miastami na prawach powiatu. Pod względem średniej wielkości powierzchni i liczby ludności nowe województwa w porównaniu ze starymi są trzykrotnie większe. Przejście od liczby 49 do liczby 16 województw oznacza wzrost jednolitości układu pod względem liczby ludności województw i większe zróżnicowanie wielkości obszaru województw.

#### WOJEWÓDZTWA JAKO REGIONY

Wprowadzenie nowego modelu województwa stanowiącego jednostkę administracji publicznej najwyższego szczebla i wyposażenie go w uprawnienia samorządowe, zwłaszcza dotyczące kształtowania rozwoju społeczno-gospo-

darczego, oraz dokonanie podziału kraju na województwa wiąże się z koncepcją regionalnego charakteru województwa. Nasuwa się więc pytanie o charakter województwa jako regionu.

Wydaje się, że województwo jest regionem administracyjnym [Chojnicki 1996]. Przyjęcie tej koncepcji jest uzasadnione tym, że województwo jest nie tylko jednostką podziału administracyjnego: jest bowiem podsystemem terytorialnym państwa, scalającym i organizującym terytorialnie społeczną, ekonomiczną i kulturową aktywność jego mieszkańców. System taki jest regionem, który w aspekcie strukturalnym cechuje: odpowiedni potencjał ludnościowy i gospodarczy i ukształtowany węzłowo układ osadniczy z ośrodkami lub ośrodkami subkrajowymi, wyposażenie w instytucje samorządowe właściwe dla poziomu uprawnień i funkcji, jakie pełni, odrębność administracyjna, pewna społeczność tożsamość, i który funkcjonalnie pełni rolę integrującą, polityczną i kulturową, ukierunkowaną na realizację własnych i krajowych programów rozwoju społeczno-gospodarczego.

Integracja regionu dokonuje się poprzez ukształtowanie się sieci osadniczej. Sieć osadniczą tworzy układ węzłowo-przestrzenny miast, koncentrujący działalność ludzi we wszystkich sferach życia i mający hierarchiczny charakter ze względu na pełnione funkcje. Układ ten stanowi szkielet strukturalno-funkcjonalny regionu, scalający różnorodne działalności, a zachodzące w nim oddziaływania wiążą go w spójny system wyodrębniający go spośród innych regionów. Dominującą rolę w generowaniu tych oddziaływań odgrywa główny węzeł w postaci dużego miasta.

Województwa jako regiony administracyjne powstają w wyniku decyzji administracyjnej jako najwyższe jednostki organizacji terytorialnej kraju, ale ich funkcjonowanie w sferze działalności i realizacji celów społecznych zależy od poziomu ich ukształtowania strukturalnego, warunkującego te działalności.

Przedstawiona koncepcja regionu administracyjnego nie ma operacyjnego charakteru i stanowi jedynie ogólny model koncepcyjny, a więc nie dostarcza jakiegos wzorca metodologicznego dla bezpośredniej weryfikacji podziału wojewódzkiego kraju w układzie regionalnym. Stąd w analizie, jaka zostanie przeprowadzona w niniejszej pracy, ograniczymy się do charakterystyki strukturalnej województw i określenia głównych aspektów ich charakteru regionalnego.

W postępowaniu badawczym zmierzającym do określenia charakteru regionalnego województw identyfikuje się ich wybrane własności strukturalne, wyznaczające wymiary regionalne województw. Tymi wymiarami są:

- 1) poziom rozwoju ludności,
- 2) poziom rozwoju i struktura sieci miast,
- 3) poziom rozwoju gospodarczego i poziom życia ludności,
- 4) usługi akademickie i zdrowotne,
- 5) identyfikacja terytorialna.

Występowanie (*R*) lub brak (*V*) poszczególnych wymiarów regionalnych w danym województwie oraz ostateczny ich zestaw stanowią podstawę wyodrębnienia podzbioru województw o charakterze regionów<sup>1</sup>.

**Poziom rozwoju ludności.** Podstawowym wymiarem charakteru regionalnego województw jest poziom rozwoju ludności określony wielkością populacji, jej dynamiką, oraz zasobami siły roboczej województw.

Pod względem liczby ludności województwa różnią się istotnie: największe (mazowieckie – 5,1 mln) ma pięciokrotnie więcej ludności od najmniejszego (lubuskie). Również duże są kontrasty pod względem powierzchni: stosunek największego (mazowieckie – 35,6 tys. km<sup>2</sup>) do najmniejszego (opolskie) kształtuje się jak 4:1. Znaczne zróżnicowanie województw pod względem liczby ludności i obszaru określa przedział gęstości zaludnienia od 396 (śląskie) do 61 osób na km<sup>2</sup> (warmińsko-mazurskie).

Przyjmując liczbę ludności za istotny wymiar charakteru regionalnego województw, za kryterium wyjściowe, różnicujące regionalność województw, uznaje się przeciętną liczbę ludności w regionach dużych krajów Europy (Francji, Włoch, Hiszpanii), która wynosi od 2,2 do 2,9 mln. Regiony te odpowiadają równocześnie drugiemu poziomowi organizacji terytorialnej w nomenklaturze Unii Europejskiej (NUTS 2). Należy zauważyć, że w tym przedziale wielkości mieści się również przeciętna liczba ludności 16 województw Polski (2,4 mln).

Na podstawie tego kryterium województwa dzieli się na dwie grupy. Pierwszą grupę, którą oznaczamy  $R_1$ , tworzą województwa, które spełniają przyjęte kryterium liczby ludności odpowiadające regionalnemu charakterowi województw: mają 2,2 mln i więcej mieszkańców i są województwami silnymi ludnościowo. Należą do nich województwa: mazowieckie (5,1 mln ludności), śląskie (4,9 mln), wielkopolskie (3,3 mln), małopolskie (3,2 mln), dolnośląskie (3,0 mln), łódzkie (2,7 mln), lubelskie (2,2 mln), pomorskie (2,2 mln). Tak więc tylko 8 województw odpowiada, w kategoriach liczby ludności, przeciętnej wielkości regionu w skali europejskiej. Drugą grupę (którą oznaczamy  $V_1$ ) tworzy pozostałe 8 województw, które nie spełniają kryterium ludnościowego regionalności.

Pod względem dynamiki populacji województwa zarówno grupy  $R_1$  jak i grupy  $V_1$  cechują się względną stabilnością procesów demograficznych i spadkiem migracji, co daje w wyniku pewną trwałość sytuacji ludnościowej i domknięcie województw.

Z punktu widzenia zasobów siły roboczej określanych w dwóch istotnych aspektach: wykształcenia i równowagi na rynku pracy, mierzonych wskaźnika-

<sup>1</sup> Analizę przeprowadza się na podstawie publikowanych danych Głównego Urzędu Statystycznego i Instytutu Badań nad Gospodarską Rynkową dotyczących 1998 r., przeliczonych na nowy układ województw.

mi liczby absolwentów szkół średnich i liczby studentów oraz stopą bezrobocia, wyodrębnione grupy województw  $R_1$  i  $V_1$  nie są jednorodne. W grupie  $R_1$  tylko województwo mazowieckie ma dwa wskaźniki przyrostu wykształconej ludności powyżej średniej krajowej (wynoszącej 43 absolwentów liceów ogólnokształcących na 10 tys. ludności i 33 studentów na 1000 ludności), natomiast cztery województwa – stopę bezrobocia poniżej średniej krajowej tj. 10,4%: śląskie, mazowieckie, małopolskie, wielkopolskie. Spośród województw tej grupy województwo pomorskie równocześnie wykazuje stosunkowo słaby przyrost wykształconej ludności i wyraźny brak równowagi na rynku pracy. W grupie  $V_1$  województw, nie tylko słabszych pod względem liczby ludności, ale również pod względem zasobów pracy, wyróżnia się jedynie województwo zachodniopomorskie z dwoma wskaźnikami przyrostu wykształconej ludności powyżej przeciętnej krajowej, ale z wysoką stopą bezrobocia.

Tak więc głównym wymiarem różnicującym stopień regionalności województw w kategoriach poziomu rozwoju ludności pozostaje liczba ludności, która prowadzi do wyodrębnienia dwóch grup województw:  $R_1$  i  $V_1$ .

**Poziom rozwoju i struktura sieci miast.** Głównym aspektem ściśle związanym z rozwojem ludności, wyznaczającym regionalny charakter województw jest poziom rozwoju sieci miast określony przez dwa wymiary: 1) poziom urbanizacji, 2) strukturę wielkości miast.

Pod względem poziomu urbanizacji mierzonego gęstością miast i odsetkiem ludności miejskiej, województwa wykazują również znaczne zróżnicowanie. Przyjmując, że z poziomem urbanizacji ściśle związane jest kształtowanie się struktury społeczno-gospodarczej regionów, wyróżnia się dwie grupy województw.

Pierwszą grupę ( $R_2$ ) tworzą głównie województwa o wysokim i przeciętnym poziomie urbanizacji (2 i więcej miast na 1000 km<sup>2</sup> powierzchni, powyżej 62% ludności miejskiej, przy średniej krajowej odpowiednio 2,8 i 62%). Należą do niej województwa: śląskie, dolnośląskie, zachodniopomorskie, mazowieckie, łódzkie, lubuskie, kujawsko-pomorskie, pomorskie. Do grupy tej zalicza się również województwa: wielkopolskie, małopolskie, opolskie, które przy wysokiej gęstości miast (3,6) mają stosunkowo niski odsetek ludności miejskiej (58%, 51%, 52%) ze względu na przewagę małych miast. Drugą grupę ( $V_2$ ) tworzy pięć województw słabo zurbanizowanych: lubelskie, podlaskie, warmińsko-mazurskie, podkarpackie, świętokrzyskie.

Także pod względem struktury wielkości miast, województwa są silnie zróżnicowane. Do opisu stopnia regularności struktury wielkości miast w 16 województwach i ich porównania, zastosowano *regulę wielkości i kolejności miast* [Zipf 1949, Stewart 1958].

Podstawę podziału województw na dwie grupy stanowią: wartość wykładnika funkcji potęgowej dopasowanej do empirycznych rozkładów miast, stano-

wiącego miernik kontrastów w wielkościach miast, oraz wielkość głównego ośrodka miejskiego w województwach.

Pierwszą grupę ( $R_3$ ) tworzą województwa: (1) o wyraźnie wykształconym regionalnym węzłowym układzie miast, zdominowanym w różnym stopniu przez główny, duży ośrodek miejski w postaci aglomeracji mono- lub policentrycznej; (2) o układzie miast z zaburzoną hierarchią wielkościową. Do grupy tej zalicza się osiem województw: mazowieckie, łódzkie, małopolskie (wykładnik potęgowy  $b > 2$ ) z największymi miastami: Warszawą (1618 tys. ludności), Łodzią (807 tys.), Krakowem (741 tys.); dolnośląskie, wielkopolskie, zachodniopomorskie ( $1,4 \leq b \leq 1,5$ ) z miastami głównymi liczącymi od 650–400 tys. ludności; pomorskie ( $b = 1,2$ ) i śląskie ( $b = 0,65$ ), w których główne miasto wchodzi w skład policentrycznej aglomeracji<sup>2</sup>.

Drugą grupę ( $V_3$ ) stanowi osiem pozostałych województw, które nie mają ukształtowanych regionalnych układów miast w skali subkrajowej. Województwa te cechują się mniej lub bardziej regularną strukturą wielkości miast ( $0,8 \leq b \leq 1,5$ ), ale mają słabo rozwiniętą sieć miast i nie posiadają dużego głównego ośrodka miejskiego decydującego o integracji regionalnej. Dla trzech województw tej grupy: kujawsko-pomorskiego, lubuskiego, warmińsko-mazurskiego charakterystyczna jest bipolarna sieć miast w związku z występowaniem obok miasta głównego (największego), drugiego miasta, prawie równorzędnego wielkościowo i funkcjonalnie komplementarnego<sup>3</sup>.

Należy jeszcze zaznaczyć, że we wszystkich 16 województwach największe miasto pełni funkcję stolicy województwa. Ich wielkość jest jednak silnie zróżnicowana: od Warszawy (1618 tys. ludności) do Gorzowa Wlkp. (126 tys.). Ze względu na nieregularność rozkładu miast według wielkości w poszczególnych województwach i niedorozwój miast średniej wielkości (w klasach: 50–100 tys. i 20–50 tys.) siedzibami jednostek administracyjnych drugiego szczebla tj. powiatów są również miasta małe (poniżej 20 tys. mieszkańców).

**Poziom rozwoju gospodarczego i poziom życia ludności.** Wymiarem o zasadniczym znaczeniu, kreującym regionalny charakter województw i integrującym społeczności regionalne, ustalającym ich pozycję w układzie regionalnym jest poziom rozwoju gospodarczego województw. Jego syntetycznym miernikiem jest wielkość dochodu województw, który wykazuje istotne korelacje z innymi

<sup>2</sup> W województwie pomorskim główne miasto: Gdańsk (459 tys.) wchodzi w skład aglomeracji Trójmiasta obejmującej również miasta: Gdynię (251 tys.) i Sopot (43 tys.). W województwie śląskim główne miasto: Katowice (346 tys.) wchodzi w skład aglomeracji górnośląskiej, tworzącej zespół 14 miast i skupiającej 2,2 mln ludności.

<sup>3</sup> W województwie kujawsko-pomorskim: Bydgoszcz i Toruń, w województwie lubuskim – Gorzów Wlkp. i Zielona Góra, w województwie warmińsko-mazurskim – Olsztyn i Elbląg.



wskaźnikami rozwoju gospodarczego takimi jak liczba małych firm, liczba spółek handlowych z kapitałem zagranicznym, otoczenie biznesu, poziom urbanizacji.

Charakterystyczną cechą układu 16 nowych województw są duże różnice w poziomie rozwoju gospodarczego. Świadczą o tym rozpiętości w dochodzie na mieszkańca, które kształtują się od 72% do 146% średniej wartości krajowej. Jeszcze większe kontrasty występują w sile gospodarczej województw: udziały w tworzeniu dochodu wahają się od 2% do 19%.

W porównaniu z poprzednim podziałem na 49 województw rozpiętości między województwami zmniejszyły się w zakresie wskaźnika dochodu na mieszkańca (wynosiły od 60% do 200% wartości przeciętnej), a wzrosły – pod względem udziału w tworzeniu dochodu (poprzednio kształtowały się w przedziale od 0,5% do 12,5%).

Należy zaznaczyć, że niektóre nowe duże województwa są agregatami starych województw zarówno silniej jak i słabiej rozwiniętych i wykazują wewnętrzne różnicowanie gospodarcze. Największym różnicowaniem wewnętrznym (mierzonym stosunkiem stopnia rozwoju najsilniej i najsłabiej rozwiniętego powiatu określonym wartością dodaną brutto na mieszkańca) charakteryzuje się województwo mazowieckie. Spośród większych nowych województw najbardziej jednorodne pod względem stopnia rozwoju gospodarczego są województwa: wielkopolskie i dolnośląskie, a spośród małych: opolskie i lubuskie.

Na podstawie wskaźników dochodu, województwa dzieli się na dwie grupy. Pierwsza grupa ( $R_4$ ) obejmuje województwa silne gospodarczo (3 województwa) i przeciętne (6) (PKB na głowę – powyżej 89% wartości przeciętnej krajowej i udział w tworzeniu PKB – powyżej 4%). Są to województwa związane z aglomeracjami miejsko-przemysłowymi, położone głównie w Polsce Zachodniej i Środkowej. Należą do nich województwa: mazowieckie, śląskie, wielkopolskie, dolnośląskie, pomorskie, małopolskie, kujawsko-pomorskie, zachodniopomorskie, łódzkie. W większości aglomeracji, stanowiących rdzenie tych województw, w okresie transformacji przemysł wykazuje znaczną adaptacyjność do warunków urynkowania i globalizacji gospodarki [Strykiewicz 1999]. Wskaźnikami tej adaptacyjności jest rozwój sektora prywatnego, małej i średniej przedsiębiorczości, innowacyjności w przemyśle, które wpływają na elastyczność i konkurencyjność produkcji. Ze względu na poziom rozwoju gospodarczego województwa tej grupy można zaliczyć do województw osiagających stabilizację tj. właściwość ukształtowanego regionu. Wyjątek stanowi województwo śląskie, z przestarzałym przemysłem (górnictwo węglowe), wymagające przekształceń strukturalnych gospodarki, cechujące się niskim tempem wzrostu dochodu, z symptomami destabilizacji regionu.

Drugą grupę ( $V_4$ ) stanowi 7 województw, słabych gospodarczo, mało zurbanizowanych, które mają charakter rolniczy i wykazują niedorozwój sfery

usług; są położone głównie w Polsce Wschodniej i Środkowej. Procesy rozwoju ekonomicznego w obrębie tych województw są słabo zaawansowane, co nie sprzyja integracji regionalnej.

Pozycja gospodarcza województw wyraźnie rzutuje na poziom życia ich mieszkańców. Ze względu na zróżnicowany poziom życia, określony trzema miernikami: siły podatkowej mieszkańców województw, gęstości sieci sklepów jako wskaźnika dostępności konsumentów do dóbr i ich siły nabywczej, poziomu telefonizacji, wyróżnia się następujące dwie grupy województw<sup>4</sup>.

Pierwsza grupa ( $R_5$ ) o stosunkowo wysokim oraz przeciętnym poziomie życia obejmuje 9 województw: mazowieckie, śląskie, pomorskie, dolnośląskie, wielkopolskie, małopolskie, zachodniopomorskie, łódzkie, kujawsko-pomorskie. Tak więc grupa druga ( $V_5$ ) o niskim poziomie życia składa się z siedmiu województw.

**Usługi akademickie i zdrowotne.** W rozwoju społecznym regionu szczególną rolę odgrywa działalność usługowa kształtująca innowacyjność i poziom cywilizacyjny regionu. Stanowi ona również czynnik endogeniczny jego rozwoju. Spośród różnych działalności usługowych, które można zaliczyć do tej grupy uwzględnimy jedynie szkolnictwo wyższe i usługi medyczne.

Rola szkół wyższych polega na tym, że z jednej strony prowadzą działalność edukacyjną i w tym zakresie zaspokajają potrzeby mieszkańców regionu, a z drugiej strony – poprzez kształcenie wysoko kwalifikowanej kadry i działalność naukową – mają wpływ na rozwój procesów modernizacyjnych w regionie poprzez wzrost innowacji, postępu technicznego, doskonalenia struktur organizacyjnych i efektywności decyzji.

Stan szkolnictwa wyższego w województwach określa: liczba uczelni, liczba studentów, liczba nauczycieli akademickich. Na podstawie zróżnicowania ich wielkości województwa można podzielić na następujące dwie grupy.

Pierwsza grupa ( $R_6$ ) obejmuje województwa o bardzo wysokim, wysokim i przeciętnym rozwoju szkolnictwa wyższego. Są to województwa: mazowieckie, śląskie, małopolskie, wielkopolskie, dolnośląskie, łódzkie, zachodniopomorskie, pomorskie, lubelskie, kujawsko-pomorskie. Województwa te posiadają silne ośrodki akademickie, które wchodzą w skład ośrodków naukowych zlokalizowanych w aglomeracji miejskiej lub głównym mieście województwa<sup>5</sup>.

<sup>4</sup> Dobór wskaźników był ograniczony ze względu na brak informacji statystycznej w układzie nowych województw.

<sup>5</sup> W skład ośrodka naukowego wchodzi jednostki reprezentujące każdy z sektorów organizacyjnych nauki w Polsce, tj. szkoły wyższe, placówki Polskiej Akademii Nauk oraz resortowe jednostki badawczo-rozwojowe, przy czym niezbędny jest udział uniwersytetu [Chojnicki, Czyż 1997].

Działalność tych ośrodków przyczynia się do integracji wewnętrznej województw i zwiększa ich niezależność, co oznacza wzrost regionalności. Drugą grupę ( $V_6$ ) tworzy sześć województw o słabo rozwiniętym szkolnictwie wyższym: podlaskie, podkarpackie, świętokrzyskie, warmińsko-mazurskie, lubuskie, opolskie.

Zróżnicowanie województw pod względem rozwoju usług medycznych (określonego na podstawie liczby: szpitali, łóżek w szpitalach i lekarzy) daje podział na dwie grupy o takim samym składzie województw jak w przypadku rozwoju szkolnictwa wyższego.

**Identyfikacja terytorialna.** Charakter regionalny województw kształtuje też poczucie regionalnej identyfikacji i tożsamości mieszkańców. Dość powszechny jest pogląd, że pewne postawy i więzi psychospołeczne stanowią istotny wymiar integracji regionalnej. Jednak jak twierdzi B. Jałowiecki [1996, s. 12]: „większość mieszkańców Polski cechuje, z pewnymi wyjątkami, raczej słabe poczucie tożsamości regionalnej”. Ponieważ brak jest wyników badań regionalnej tożsamości i identyfikacji, ograniczymy się do przedstawienia aspektu historyczno-kulturowego kształtowania się społecznej tożsamości.

Nazwy większości nowych 16 województw pochodzą od nazw tradycyjnych regionów historyczno-geograficznych Polski. Jednak granice nowych województw tylko w niewielkim stopniu nawiązują do rozmytych granic tych regionów historyczno-geograficznych, na które nałożyły się jeszcze w okresie rozbiorów Polski w XIX w. granice zaborów, a w 1918 r. i 1945 r. nowe granice państwowe Polski.

Przesłanki historyczne są w zróżnicowanym stopniu czynnikiem kształtowania świadomości społecznej mieszkańców województw. Stosunkowo silna identyfikacja z regionem historycznym Wielkopolski cechuje mieszkańców województwa wielkopolskiego. Słaba jest natomiast identyfikacja mieszkańców województwa mazowieckiego z historycznym Mazowszem. Natomiast silny stopień identyfikacji terytorialnej można obserwować u Ślązaków w województwie śląskim.

Najsilniejsza identyfikacja terytorialna występuje w województwach, które leżą w obrębie regionów historycznych lub ich fragmentach, cechujących się wyraźną odrębnością kulturową lub etniczną. Przykładem jest województwo wielkopolskie, w którym poczucie tożsamości oparte jest na więzi terytorialnej oraz na cechach zbiorowości społecznej historycznego regionu Wielkopolski, która wyróżnia się wyższym poziomem cywilizacyjnym, przedsiębiorczością, gospodarnością, pracowitością.

Według Jałowieckiego [1996] najsilniejsza identyfikacja regionalna o podłożu etniczno-kulturowym i terytorialnym występuje tylko w pięciu nowych województwach: śląskim, opolskim, wielkopolskim, pomorskim i małopolskim. Tworzą one grupę województw ( $R_7$ ), w której, w odróżnieniu od grupy ( $V_7$ ) złożonej z 11 województw, tożsamość społeczna jest istotnym wymiarem charakteru regionalnego województw.

Tab 1. Wymiary regionalne województw

Województwo	Liczba ludności	Poziom urbanizacji	Struktura wielkości miast	Poziom rozwoju gospodarczego	Poziom życia	Usługi akademickie	Spoleczna tożsamość
dolnośląskie	R <sub>1</sub>	R <sub>2</sub>	R <sub>3</sub>	R <sub>4</sub>	R <sub>5</sub>	R <sub>6</sub>	V <sub>7</sub>
kujawsko-pomorskie	V <sub>1</sub>	R <sub>2</sub>	V <sub>3</sub>	R <sub>4</sub>	R <sub>5</sub>	R <sub>6</sub>	V <sub>7</sub>
lubelskie	R <sub>1</sub>	V <sub>2</sub>	V <sub>3</sub>	V <sub>4</sub>	V <sub>5</sub>	R <sub>6</sub>	V <sub>7</sub>
lubuskie	V <sub>1</sub>	R <sub>2</sub>	V <sub>3</sub>	V <sub>4</sub>	V <sub>5</sub>	V <sub>6</sub>	V <sub>7</sub>
łódzkie	R <sub>1</sub>	R <sub>2</sub>	R <sub>3</sub>	R <sub>4</sub>	R <sub>5</sub>	R <sub>6</sub>	R <sub>7</sub>
małopolskie	R <sub>1</sub>	R <sub>2</sub>	R <sub>3</sub>	R <sub>4</sub>	R <sub>5</sub>	R <sub>6</sub>	R <sub>7</sub>
mazowieckie	R <sub>1</sub>	R <sub>2</sub>	R <sub>3</sub>	R <sub>4</sub>	R <sub>5</sub>	R <sub>6</sub>	R <sub>7</sub>
opolskie	V <sub>1</sub>	R <sub>2</sub>	V <sub>3</sub>	V <sub>4</sub>	V <sub>5</sub>	V <sub>6</sub>	R <sub>7</sub>
podkarpackie	V <sub>1</sub>	V <sub>2</sub>	V <sub>3</sub>	V <sub>4</sub>	V <sub>5</sub>	V <sub>6</sub>	R <sub>7</sub>
podlaskie	V <sub>1</sub>	V <sub>2</sub>	V <sub>3</sub>	V <sub>4</sub>	V <sub>5</sub>	V <sub>6</sub>	R <sub>7</sub>
pomorskie	R <sub>1</sub>	R <sub>2</sub>	R <sub>3</sub>	R <sub>4</sub>	R <sub>5</sub>	R <sub>6</sub>	R <sub>7</sub>
śląskie	R <sub>1</sub>	R <sub>2</sub>	R <sub>3</sub>	R <sub>4</sub>	R <sub>5</sub>	R <sub>6</sub>	R <sub>7</sub>
świętokrzyskie	V <sub>1</sub>	V <sub>2</sub>	V <sub>3</sub>	V <sub>4</sub>	V <sub>5</sub>	V <sub>6</sub>	V <sub>7</sub>
warmińsko-mazurskie	V <sub>1</sub>	V <sub>2</sub>	V <sub>3</sub>	V <sub>4</sub>	V <sub>5</sub>	V <sub>6</sub>	V <sub>7</sub>
wielkopolskie	R <sub>1</sub>	R <sub>2</sub>	R <sub>3</sub>	R <sub>4</sub>	R <sub>5</sub>	R <sub>6</sub>	R <sub>7</sub>
zachodniopomorskie	V <sub>1</sub>	R <sub>2</sub>	R <sub>3</sub>	R <sub>4</sub>	R <sub>5</sub>	R <sub>6</sub>	V <sub>7</sub>

R – występowanie wymiaru regionalnego; V – brak wymiaru regionalnego



## UJĘCIE SYNTETYCZNE

Badanie regionalnego charakteru województw w syntetycznym ujęciu wykazuje ich podział na dwie grupy (tab. 1).

Pierwszą grupę składającą się z ośmiu województw: mazowieckiego, wielkopolskiego, małopolskiego, dolnośląskiego, śląskiego, łódzkiego, pomorskiego, zachodniopomorskiego, cechuje dobre wykształcenie wszystkich lub prawie wszystkich (5–7) rozpatrywanych wymiarów regionalnych, co można interpretować jako ukształtowanie się ich jako regionów. Województwa te mają swoje odpowiedniki w postaci wyraźnie wykrystalizowanych regionalnych układów węzłowo-funkcjonalnych. Jednak znaczne rozpiętości w wielkościach i funkcjach ich węzłów, stanowiących aglomeracje miejskie, różnicują ich potencjalną zdolność do pobudzenia spolaryzowanego rozwoju regionalnego oraz współpracy międzyregionalnej i międzynarodowej.

W układzie regionalnym pierwszorzędną pozycję zajmuje aglomeracja Warszawy – stolica państwa i województwa mazowieckiego, nieco niżej plasuje się aglomeracja górnośląska w województwie śląskim, kolejne miejsca zajmują aglomeracje: Krakowa w województwie małopolskim, Łodzi w województwie łódzkim, Wrocławia w województwie dolnośląskim, Poznania w województwie wielkopolskim, Trójmiasta w województwie pomorskim, Szczecina w województwie zachodniopomorskim<sup>6</sup>.

Drugą grupę tworzy osiem województw, które cechuje brak wymiarów regionalnych lub słaby poziom wykształcenia regionów terytorialnych. Należą do nich województwa: kujawsko-pomorskie, lubelskie, lubuskie, opolskie, podkarpackie, podlaskie, świętokrzyskie, warmińsko-mazurskie. W pięciu województwach tej grupy: kujawsko-pomorskim, lubelskim, podkarpackim, podlaskim, warmińsko-mazurskim, dalszy rozwój społeczno-gospodarczy przy wzroście głównego ośrodka miejskiego może dopiero doprowadzić do ukształtowania się struktury regionu. Natomiast trzy województwa: lubuskie, opolskie, świętokrzyskie ze względu na ich właściwości nie stanowią odrębnych regionów, a jedynie części składowe, peryferyjne sąsiednich rozwiniętych regionów.

Z powyższych ustaleń wynika, że niektóre województwa są niedopasowane do struktury regionalnej kraju, co ma negatywne konsekwencje również dla działalności społeczno-ekonomicznych tych województw rozpatrywanych z punktu widzenia zasad efektywności społecznej oraz możliwości prowadzenia skutecznej polityki regionalnej. Co prawda ustawa o podziale na nowe województwa dopuszcza ewentualne zmiany w liczbie województw w ramach weryfikacji układu, która zostanie przeprowadzona po dwóch latach jego funkcjonowania tj. w 2001 roku.

<sup>6</sup> W województwach śląskim i pomorskim za ośrodki regionalne uznaje się aglomerację górnośląską i Trójmiasto, stanowiące zespoły miast.

## PIŚMIENNICTWO

- Chojnicki Z., 1996, *Region w ujęciu geograficzno-systemowym*, [w:] Czyż T. (red.), *Podstawy regionalizacji geograficznej*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 7–43.
- Chojnicki Z., Czyż T., 1997, *Struktura przestrzenna nauki w Polsce*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Jałowiecki B., 1996, *Przestrzeń historyczna, regionalizm, regionalizacja*, [w:] Jałowiecki B. (red.), *Oblicza polskich regionów*, EUROREG 17 (50), s. 9–88.
- Stewart C. T., 1958, *The size and spacing of cities*, *Geographical Review* 48, s. 222–245.
- Stryjakiewicz T., 1999, *Adaptacja przestrzenna przemysłu w Polsce w warunkach transformacji*, Wydawnictwo Naukowe UAM Poznań.
- Ustrój samorządu terytorialnego i administracji rządowej po reformie*, 1998, Centrum Doradztwa i Informacji Warszawa.
- Zipf G. K., 1949, *Human behaviour and the principle of least effort*, Cambridge, Mass.

## Summary

The territorial organisation of a country is a spatial hierarchical structure of administrative units of various levels legally endowed with certain powers and functions in the field of public activity. The reform of this organisation in Poland, completed in 1998, and the country's territorial division introduced in 1999 rest on a new three-tier model (commune, powiat, voivodeship) which works on the principles of decentralisation and self-government, mainly at the voivodeship level. Poviats have been restored as local government units (besides communes), and voivodeships have been transformed into large central government and self-government units of public administration. The role of the voivodeships is not limited to administrative functions, though. They perform a number of crucial economic, cultural and political functions as Poland's territorial subsystems of a regional character. This is so because their territories have been delimited on the basis of the existing regional structure, although not in a straightforward way, because it is impossible to define a clear and consistent principle underlying this division as regionalisation.

This raises the issue of relations between Poland's division into voivodeships and its regional pattern. The crucial questions are, to what extent the new division coincides with the regional pattern with its specific properties, and whether all voivodeships display fully developed features of territorial regions.

The paper consists of two parts. The first discusses problems of the reform of Poland's territorial organisation, mainly its model concerning the division of public administration functions. The other part presents a description of voivodeships as territorial regions and identifies selected structural aspects of the voivodeships which determine their regional dimensions.

Prof. dr hab. Zbyszko Chojnicki

Prof. dr hab. Teresa Czyż

Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza

ul. Fredry 10

61-701 Poznań

Translated by Maria Kawińska